Reflexe critice

CHEIA ŞI PSALTIREA*

Autorul se situează de la început în cuprinsul studiilor recente de istoria culturii, mai exact într-un unghi favorabil pentru explorări multiple de antropologie istorică. Urmărind fenomene specifice culturii tradiționale rurale, optează pentru o redefinire argumentată a conceptelor operatorii pentru analiza sa. Astfel, cultura populară şi cultura savantă, oralitatea şi scrierea sunt redistribuite în noi unități de sens, toate fiind, în acelaşi timp, rezultate şi instrumente al cercetării. Cercetarea sa fundamentează observația că „oralitatea nu mai trebuie definită ca absență a scrierii, după cum popular nu semnifică exclusiv oral". El preferă termenul de cultură comună, ca „loc de trecere între lumea scrisului şi cea a oralității", referindu-se în special la studiile lui Roger Chartier şi Alexandru Duțu asupra uzajelor cărții şi a practicilor de lectură.

Pe urma studiilor româneşti asupra circulației cărții în mediile de cultură tradițională premoderne sau din modernitatea timpurie, Alexandru Ofrim îşi propune să identifice heteropraxii ale scrisului şi ale cărții, înțelegând prin acestea alte utilizări decât cele frecvente astăzi, cu referire specială la cele „ceremoniale", taumaturgice sau divinatorii.

Investigarea sa acoperă un spațiu cronologic amplu (secolele XVII-XIX) şi un repertoriu impresionant de surse scrise (texte religioase, cărți populare, cronici, însemnări, rețete medicale, legiuiri, hrisoave, relatări ale călătorilor străini, memorialistică modernă sau contemporană ş.a.), dar şi figurative (pictură murală, icoane, xilogravuri). Propune şi o lectură istorică asupra textului folcloric şi etnografic, convins că se apropie astfel de o sumă de reprezentări culturale puțin expuse coroziunii evenimențiale. Autorul şi-a urmărit subiectul până în zilele noastre, atât cât „durata lungă" a mentalității colective i-a îngăduit acest lucru.

Titlurile alese de autor refac treptat o altă lume, în care scrisul are încă puteri magice: „scrisul, cartea şi călătoria sufletului către lumea de dincolo", „cartea şi solidaritățile locale", „cartea ocrotită de blestem", „utilizarea apotropaică a scrisului şi a cărții", „Psaltirea neagră", „carte şi prezicători în comunitatea tradițională". Ultimul dintre subcapitole explică şi surprinzătoarea formulă sub semnul căreia autorul şi-a aşezat întregul demers: „cheia şi psaltirea – divinația juridică". Este una dintre cele mai interesante instrumentalizări a cărții. Ghicitorul, numit şi păscălitor sau zodier în unele comunități după cartea sa – calendar, putea fi chiar un slujitor al bisericii, care invoca forțele justițiare ale textului sacru, Biblia sau Psaltirea, pentru a identifica un răufăcător. Cheia bisericii şi Psaltirea formau un „dispozitiv magic" capabil să exprime, ca şi ordalie, „judecata lui Dumnezeu". Autorul găseşte neaşteptate prelungiri ale acestor practici în riturile şcolăreşti, mai ales din mediile de internat, în care elevii folosesc Biblia „ca oracol" pentru întrebările care îi frământă.

---

* Alexandru Ofrim, *Cheia şi psaltirea. Imaginarul cărții în cultura tradițională românească*, cuvânt înainte de Irina Nicolau, Piteşti, Editura Paralela 45, 2001, 364 p.

Lecturând cu atenție această lucrare captivantă, putem înțelege şi rațiunile, mai puțin recunoscute, de valorizare a cărților ca mijloc „de a exorciza necunoscutul şi teama, de a da un sens evenimentelor haotice ale vieții".

Alexandru Istrate

„IUBITE CETITORIULE…"*

Cartea de față constituie, pentru un intelectual cu preocupări de cultură română medievală, o provocare; şi aceasta pentru că aduce în atenția cititorului o problematică studiată mai puțin la noi (câteva nume impuse demult în istoria şi critica literară vor fi inserate mai jos) şi asupra căreia reflectă şi autoarea rândurilor de față.

Discipol al profesorului Paul Cornea, în onoarea căruia a apărut, acum patru ani, volumul omagial, îngrijit împreună cu Liviu Papadima, Mircea Vasilescu, cadru didactic la Facultatea de Litere din cadrul Universității bucureştene, unde predă cursuri de literatură română – secolul XIX, pe care, de altfel, le-a ținut şi la Universitatea „Sapienza", din Roma, între 1994–1995, publică în cartea sa forma prescurtată a tezei de doctorat, susținută în martie 1999, cu titlul *Formarea sistemului de receptare în literatura română veche*, coordonată de acelaşi profesor. Poate că pentru cine cunoaşte mai mult activitatea jurnalistică a redactorului şef de la actuala „Dilema veche" (fosta „Dilema", din cuprinsul căreia Mircea Vasilescu culege o parte din articolele sale, adunându-le într-o culegere cu titlul *Mass-comedia. Situații şi moravuri ale presei de tranziție*, apărută în 2001), cartea de față poate apărea, oarecum, o preocupare ciudată, dacă nu inoportună pentru autorul ei. Şi totuşi mărturisim că ne-a captivat pentru interesul cu care sunt abordate probleme dificile şi mereu actuale ale culturii noastre medievale.

Autorul încearcă, prin interpelarea prefețelor, epilogurilor sau altor texte ce însoțesc manuscrisele şi tipăriturile medievale româneşti să surprindă *publicul*, *cititorul* pentru care au fost construite, deseori folosind ghilimelele pentru cei doi termeni, căci este vorba, până la urmă, de un închipuit cititor, nu însă total absent – o dovedeşte multitudinea însemnărilor marginale întâlnite pe texte de secol XVIII, mai cu seamă (însemnări ce nu au fost analizate *in extenso* de către autor, cu toate că subtitlul cărții reclama o astfel de investigație).

Înainte de a-şi expune propriile opinii privitoare la practicile lecturii şi formarea „ideii de cititor" în cultura română, autorul face o inventariere a preocupărilor istoriografice referitoare la receptarea textului, subiect aflat în centrul teoriei literare din anii '70-'80, cu reprezentanții Şcolii de la Konstanz – Hans Robert Jauss (cu a sa carte, o retrospectivă, de fapt, a acestui subiect de cercetare, *Teoria receptării. Identificare retrospectivă a antecedentelor sale istorice*), Harald Weinrich, Karl Mannheim, Wolfgang Iser, Karlheinz Stierle, Hans Ulrich Gumbrecht –, cei care au inițiat o promițătoare direcție pentru promovarea „istoriei literare a cititorului". Inițiativa lor a fost continuată de o altă direcție de cercetare ce venea din alt spațiu istoriografic, cel francez al Şcolii de la Annales, prin introducerea conceptului de „longue durée", ce însoțea şi noua metodă de investigare a fenomenului receptării scrierilor – şi a celui istoric, în general –, prin plasarea lui într-un cadru mai larg, care să permită unghiuri de analiză

* Mircea Vasilescu, *„Iubite cetitoriule…". Lectură, public şi comunicare în cultura română veche*, Bucureşti, Editura „Paralela 45", 2001, 187 p.

diverse şi concluzii susţinute de probe multiple. Acestui subcapitol îi urmează, firesc, o radiografiere a aceluiaşi subiect aducând în atenţie perspective istoriografice consacrate, mai vechi sau mai noi, asupra literaturii române vechi – aşa-zis „vechi", de fapt, căci există deja istorici care se îndoiesc oarecum de autoritatea apelativului –, insistând asupra celor care tratează şi problemele lecturii, ale cititorului, scos din pasivitatea la care fusese condamnat ceva timp din cauza direcţiilor de cercetare ale istoriei literare tradiţionale. N. Iorga, Nicolae Cartojan, Sextil Puşcariu, Ştefan Ciobanu, Alexandru Duţu, Dan Horia Mazilu, Eugen Negrici, într-o ordine strict cronologică, sunt câteva din numele reprezentative pentru tratarea problemelor lecturii în spaţiul literar românesc.

Înainte de a trece problematica lecturii şi a cititorului în cultura română veche, autorul volumului aflat în atenţia noastră înfăţişează, în câteva rânduri, condiţia primului element din triada Autor – Text – Cititor. Prin urmare, între cei care scriu, recrutaţi din rândul ştiutorilor de carte – călugări, preoţi, boieri, negustori sau o parte din orăşeni –, cu un statut confuz, aşa cum observă autorul cărţii, însuşi termenul de „scriitor" având, pentru acea vreme, „o accepţie foarte apropiată de esenţa etimologică" (p. 73), se desprinde *copistul*, cu un loc privilegiat în discursul lui Mircea Vasilescu, şi datorită locului său, de prim plan, din cuprinsul prefeţelor, dar şi „figură a intermedierii", cum îl categoriseşte cercetătorul, căci „el este principalul exponent al tranzitoriului şi al mişcării" (p. 79), pentru a-l deosebi de *cărturar*, „om al cărţii, deopotrivă receptor al culturii şi producător al ei" (p. 81) şi, mai mult decât atât, de *intelectual*, termen înstăpânit deja în limbajul unor istorici literari, precum Virgil Cândea, cel care l-a impus definitiv, de altfel. În legătură cu practicile de lectură şi comunicarea culturală, în general, Mircea Vasilescu remarcă preponderenţa oralităţii la toate nivelele de lectură, de la aceea a elitei, până la cea populară; de la chiar textul predosloviilor cărţilor literaturii medievale, „deşi ele, datorită statutului lor, sunt destinate prin excelenţă scrierii" (p. 86), până la modul de receptare a textului, identificat datorită însemnărilor marginale întâlnite pe manuscrise şi tipărituri, două modalităţi de producere a textelor care au coexistat, fapt ce „a avut consecinţe la toate nivelurile utilizării cărţii", fiind „una dintre principalele cauze care prelungesc viaţa categoriilor şi comportamentelor culturale de tip medieval" (p. 90).

O altă cale găsită de a identifica cititorul cărţii medievale este analiza formatului acesteia, care sugera, cu destule argumente, destinaţia ei, având ca suport volumele tipărite între 1508-1820 inventariate în *Bibliografia românească veche*. Se deosebesc, astfel, formatele mari – *in folio* şi *in quarto*, destinate cărţilor de uz bisericesc, folosite în timpul slujbei – păstrate până aproape de sfârşitul secolului XVIII, dar şi cele de format mai mic, *in octavo*, din ce în ce mai mult întâlnite în această perioadă, înlăturând, încet dar sigur, monopolul bisericesc al tipăririi, căci între 1780 şi 1820 apar în acest format – mult mai practic decât celelalte –, alături de manuale de şcoală, cărţi de sfaturi practice, calendare, cărţi destinate uzului bisericesc: psaltiri, catehisme, ceasloave, culegeri de învăţături creştineşti, investigaţie foarte utilă pentru depistarea profilului cititorului la sfârşitul veacului XVIII şi începutul epocii moderne.

Pentru a proba câteva din concluziile sale, autorul lucrării găseşte de cuviinţă să expună, pe câteva pagini, către sfârşit, fragmente elocvente pentru problematica studiată, extrase din predosloviile câtorva scrieri, însoţite de comentarii lămuritoare. O scurtă, dar necesară bibliografie încheie cartea lui Mircea Vasilescu, ce constituie o introducere aşteptată şi, în acelaşi timp, o sinteză a preocupărilor pentru literatura medievală şi, în special, a celor axate pe teoria şi practica lecturii în evul de mijloc.

Cătălina Chelcu

TEXTE UITATE*

Obişnuiţi cu alte practici de lectură şi, în general, cu o altă tratare a cărţii ca bun simbolic al societăţii contemporane, rămânem uimiţi când descoperim ce semnificaţii stăteau în spatele unui gest devenit pentru noi cotidian, ce gusturi şi sensibilităţi modelau vechile cărţi pe care le achiziţionau şi citeau predecesorii noştri. De la texte care reunesc imaginarul fantastic şi modelul hagiografic creştin la cele sapienţiale, de la manualele şcolare, necesare pregătirii omului civilizat al Luminilor, la retorica lui Ioan Maiorescu, întâlnim tot atâtea repere ale unei culturi scrise, departe de a fi uniformă, aflată într-o dinamică pe care ciocnirea dintre tradiţional şi modern o întreţine, o sporeşte şi o clarifică.

Aceste *texte uitate*, pe care autorii antologiei de faţă ni le readuc atenţiei, ne arată o lume a cărţii dominată nu doar de *înţelepciunea dinăuntru*, cum o numea regretatul Alexandru Duţu, ci şi de raporturile cu lumea exterioară, indiferent că se materializau sub forma unei meditaţii politice sau în adoptarea unui alt model al civilităţii. Ele nu se reduc însă numai la o îmbogăţire a listei de titluri care se citeau sau erau oferite spre citire. O lectură atentă pune în lumină o lume căreia cartea îi păstra şi îi introducea noi sensuri, căreia autorii îi ofereau noi prilejuri de sporire, desfătare, reflecţie şi instruire.

Ceea ce merită de remarcat de la început este faptul că selecţia acoperă o perioadă dintre cele mai interesante din istoria românească (secolul XVIII – prima jumătate a secolului XIX, cu excepţia primului text), textele selectate constituindu-se ele însele în reflectări ale schimbărilor de mentalitate care marcau societatea. Luăm ca exemplu primele două texte. Atât cel referitor la Sfântul Hristofor, protector împotriva morţii bruşte, cât şi cel privitor la fulgere şi trăznete sunt semnificative pentru dezvoltarea unui interes aparte faţă de eschatologia individuală în intervalul 1780-1820, lucru dovedit, deopotrivă, de sporirea, în această perioadă, a reprezentărilor iconografice ale sfântului chinocefal şi de amplificarea produselor literaturii de premoniţie, de interpretare a semnelor şi protecţie a destinului.

Demn de reţinut mi se pare şi interesul unora dintre editori pentru demersul pluridisciplinar, ca cel al Silviei Marin Barutcieff care asociază demersul filologic şi urmărirea evoluţiei reprezentărilor iconografice, ceea ce creează o bază mai solidă prezentării subiectului său (*Viaţa Sfântului Hristofor*). La fel, Cătălina Velculescu nu se mulţumeşte doar cu prezentarea textelor avute în vedere şi a istoriei lor, ci încearcă să urmărească în paralel reprezentările întâlnite în credinţele populare şi cele vehiculate de textul scris sau manuscris, faţă de fenomene mai neobişnuite ca tunetele sau fulgerele interpretate în raport cu o viziune specifică asupra universului. Toate aceste demersuri pun încă o dată în valoare faptul că produsul scris este unul deschis, după cum atestă libera circulaţie a unor teme şi motive, supus unei lecturi şi interpretări variate, lipsite de opacitate sau rigiditate.

În mod similar, se prezintă şi cazul uneia dintre primele cărţi originale de înţelepciune românească, prezentată de Adriana Mitu în acest volum, sau a manualelor şcolare tipărite pentru ortodocşii români şi sârbi din monarhia habsburgică a ultimului sfert de secol XVIII. Prima demonstrează existenţa unor persoane cu excelente lecturi, capabile de a utiliza la fel de uşor discursul panegiric, pamfletul politic sau genul epistolar pentru

* *Texte uitate, texte regăsite*, ediţii şi studii introductive de Silvia Marin-Barutcieff, Cătălina Velculescu, Adriana Mitu, Manuela Anton şi Andrei Nestorescu, cuvânt înainte de Cătălina Velculescu, Bucureşti, Fundaţia Naţională pentru Ştiinţă şi Artă, 2002, 221 p.

a propune, în spiritul Luminilor, o altă viziune asupra funcționării unei societăți, a normelor care reglementează raporturile dintre categoriile sociale sau a calităților care definesc modelul prințului luminat. Critica moravurilor şi a decăderii societății moldoveneşti ia forma unei exprimări culte, centrate pe opoziția între un prezent nedemn şi un trecut glorios în care pot fi găsite oricând modele (*Cuvânt de îngropare, ce să zice greceşte epitafion, vechiului Ştefan vo<ievo>d…*). Regăsim, de asemenea, arheologia cultural-politică tipică Luminilor al cărei principal instrument de acțiune este starea moravurilor ce permite în viziunea autorilor o prospectare mai profundă a oricărei societăți (*Corespondențe între doi streini asupra obiceiurilor Moldovii şi a Țării Munteneşti*). Dacă paternitatea acestor texte va rămâne cea stabilită de N.A. Ursu, respectiv ca aparținând lui Gherasim Putneanul, din cercul progresist al episcopului Leon Gheuca (1769-1786), atunci surpriza va fi cu atât mai mare, ținând cont de poziția socială a autorului.

De la critica societății trecem la reforma ei educațională. Manualele şcolare selectate pentru această antologie de Manuela Anton, respectiv trei manuscrise de la Biblioteca Academiei Române, mai degrabă dau seama de manierele în care statul habsburgic concepea politica sa educațională decât de un orizont de aşteptare al cititorilor români, aşa cum îşi intitulează editoarea colajul (textele alese şi studiul introductiv sunt grupate sub titlul *Manualele şcolare ca pregătire a orizontului de aşteptare pentru cititorii români din secolul al XVIII-lea*). Editoarea explică de altfel foarte bine mobilurile politicii educaționale iozefiniste care înțelegea să ofere nu numai „instrumentele de atingere a mântuirii“, dar şi pe cele de realizare a bunilor cetățeni. Ne explicăm astfel modul în care sunt concepute textele acestor manuale: asimilarea corectă a instrumentelor necesare, citire şi scriere, trebuie dublată de asimilarea modelului luminist de civilitate care asigură armonia socială, evită dezordinile şi superstițiile, raționalizează spațiul public şi individual, permite, în fine, un excelent raport între stat şi cetățeanul său.

În fine, introducerea retoricii lui Ioan Maiorescu în această antologie este justificată de Andrei Nestorescu prin importanța ei pentru „cunoaşterea cât mai nuanțată, în amănunte semnificative, a ideologiei literare a epocii (pre)paşoptiste, ca şi pentru aprecierea, la adevărata lui valoare, a nivelului atins de învățământul umanist (inclusiv de cel teologic) în Principate“ (p. 165). Modernitatea terminologică, claritatea şi rigurozitatea ideilor exprimate demonstrează un travaliu deosebit al autorului asupra limbii române, revalorizarea modelelor antice în dauna celor contemporane, în special franțuzeşti, care au creat în Valahia mai degrabă o cultură a superficialității. În acest punct, Maiorescu se întâlneşte cu unele afirmații exprimate în textele culese de Adriana Mitu. A deprinde regulile unei exprimări corecte şi frumoase înseamnă a beneficia de o educație clară, rațională şi de modele prestigioase, pe care antichitatea le oferă în bună măsură. Nu ştim ce impact a avut acest text al lui Ioan Maiorescu, dar nu putem să nu remarcăm eforturile sale de a permite asimilarea noilor termeni prin apelul permanent la sinonimie. Acest aspect de mediere culturală nu trebuie neglijat când avem de-a face cu astfel de texte. Fenomenul este suficient de relevant şi în timpul revoluției de la 1848, doar câțiva ani mai târziu, când noutatea limbajului ideologiei revoluționare este destul de deconcertantă şi reclamă eforturi suplimentare de „traducere“ la un nivel cât mai larg, pentru o masă rurală încă departe de a fi suficient pregătită pentru inovații lingvistice, sociale şi politice.

Chiar dacă autorii edițiilor de față nu-şi propun pentru început decât introducerea în circuitul ştiințific al acestor texte, meritul lor nu este deloc redus. Selecția operată,

grija pentru o ediție critică coerentă şi studiul introductiv pertinent, ataşat fiecărui text în parte, ne confirmă profesionalismul specialiştilor, consacrați sau mai tineri, interesul şi pasiunea lor în regăsirea unor produse scrise care, deşi uitate, ne readuc atenției un univers livresc cu alte înțelesuri, reconstituind un traseu cultural ale cărui repere trecute nu întotdeauna le vizualizăm corect.

Nicolae Mihai

SCRIPTA MANENT*

Astăzi cititul este o deprindere atât de uzuală, încât nu pare aptă de o istorie proprie. Dintre cei legați de viața cărților, autorii rămân personaje-simbol, care se expun prin chiar actul publicării şi *se livrează,* ca produs asociat textelor proprii, în industriile mass-media. Cititorii apar doar ca cifre, rubrici în sondajele de opinii sau destinatari ocazionali ai autografelor. Între autor şi cititor nu se află decât un singur text, dar drumurile în sens invers sunt nenumărate, neştiute şi poate niciodată încheiate. Poate că un parcurs real între cei doi nu este cu adevărat încheiat decât printr-o altă scriere şi printr-o altă lectură, care să inverseze raporturile dintre ei. Deşi asociem involuntar *scrisul* şi *cititul*, cel dintâi este astăzi mai prestigios. Asta nu înseamnă, fireşte, că se pot spune neapărat mai multe lucruri despre *scris* ci, eventual, că ne-ar interesa mai curând cel care s-ar încumeta să o facă.

Alberto Manguel a ales însă tema mai puțin spectaculoasă a *cititului*, invitând la o reflecție asupra experienței personale şi la parcurgerea unui consistent florilegiu de ilustrări istorice. Acest volum al traducătorului şi editorului născut în 1948 la Buenos Aires, premiat în 1992 pentru romanul *News From a Foreign Country Came*, apreciat în egală măsură pentru ulteriorul *Dictionary of Imaginary Places,* ne poate îndreptăți să vorbim despre *profesia* de cititor. O profesie şi o identitate în acelaşi timp, de vreme ce, în accepția sa, lectura rămâne un fapt extrem de personal, care ar putea să justifice echivalarea istoriei literaturii, aşa cum este consacrată în manuale şcolare şi în biblioteci, cu istoria unor lecturi dependente de şansă şi de circumstanțe.

Autorul admite că nu se poate explica riguros ceea ce se întâmplă cu cel care are în față un text, ce şi cum îşi apropie şi cum duce el mai departe rândurile abia citite. În consecință, demersul său se orientează după criteriul aparent mai accesibil al lecturării *silențioase*, respectiv *declamate*. Determinând o anume succesiune cronologică, autorul ne propune o reîntâlnire cu deprinderi mai puțin frecventate astăzi. Antichitatea şi Evul Mediu occidental se pot astfel regăsi din perspectiva lecturii publice, al cărei rost principal era socializarea indivizilor. Cunoscuta formulă *scripta manent, verba volant*, tradusă acum ca o valorizare a scrisului în contrast cu efemeritatea vorbirii, este reaşezată în contextul bibliofililor de altădată. Anticii apreciau însufleţirea cuvântului scris, transpunerea literei în cuvânt, a semnului inert în spirit activ. *Verba volant* nu avea deci conotația deranjantă a perisabilității, ci trimitea spre utilizarea optimă a textului prin lectură, a scrisului prin vorbire. Mai mult, pentru societățile religioase parcurgerea textelor sacre presupunea nu doar recitarea ci chiar participarea corporală şi sonoră la „interpretarea“ şi redarea cât mai vizibilă şi mai convingătoare a celor scrise.

* Alberto Manguel, *A History of Reading*, London, Flamingo, 1997, 372 p.

În plin Ev Mediu, scriitorii presupuneau că cititorii lor vor *asculta*, mai degrabă decât vor *vedea* textele, aşa cum ei înşişi vorbeau pe măsură ce îşi compuneau lucrarea…

Practic, lectura silenţioasă nu este nici astăzi exclusivă, „cititul cu glas tare“ fiind încă întreţinut în anumite medii sau circumstanţe, în cele şcolare de pildă. Trecerea de la o predominantă la alta este însă indiscutabilă şi cu implicaţii majore pentru istoriile personale ca şi pentru cele macrosociale. Lectura tăcută presupune diminuarea efortului fizic şi a timpului necesar pronunţiei, îngăduind o mai mare concentrare intelectuală, reveniri, selecţii personale în interiorul textului, conectări rapide la alte informaţii sau idei. Însă chiar această libertate provoacă reacţii contrare din partea celor îngrijoraţi de necunoscutele lecturii. O comunicare fără martori între cititor şi autor încurajează fără îndoială creativitatea şi abilităţile personale dar, în acelaşi timp, diminuează autoritatea canoanelor interpretative.

Autorul ne atrage atenţia şi asupra importanţei *locaţiilor*, a *decorului* în actul lecturii. Forţa cadrului spaţial nu este mai redusă decât cea a decupajului temporal, dictând condiţii exprese şi impunând reţete de lectură. Toate acestea ne fac „*să nu revenim niciodată la aceeaşi carte sau chiar la aceeaşi pagină*“, în spiritul gânditorilor antici, care sugerau că nu te poţi scălda de două ori în apele aceluiaşi râu. Actul lecturii este, deci, o realitate flotantă, dar prin acesta nu mai puţin autentică, alimentând trăiri poate volatile, dar nu mai puţin semnificative pentru cel care le experimentează.

Lectura se învaţă, presupunând însuşirea unui corpus minim de convenţii culturale, simpla recunoaştere a semnelor grafice nefiind suficientă pentru identificarea sensurilor. Complexitatea acestei învăţări, orizontul şi flexibilitatea proprii fiecărui cititor, fac de fapt diferenţa între novicii şi iniţiaţii textului scris. Cei dintâi trebuie încă asistaţi, atenţionaţi sau chiar constrânşi spre binele lor şi mai ales al celor care nu îi creditează cu suficiente abilităţi intelectuale. Cei din urmă sunt mai ales profesionişti ai cărţii, foarte probabil chiar autori, dar poziţia lor socială nu îi scuteşte de suspiciuni, opinia comună fiind deseori reticentă faţă de acest iluzoriu univers de hârtie.

În final, orice text depinde în primul rând de generozitatea publicului său. Autorul îşi exersează scrisul mai întâi în faţa prietenilor, iar rostul primelor lecturi este tocmai de a pregăti desprinderea de mediul complice al prelecturilor comune şi intrarea într-o lume a unor atitudini care, nu rareori, ne contrariază. Dincolo de acest cerc fragil, lectorul-autor citeşte pentru a ajuta nu textul său, ci lectura altora. Lecturile publice, care au asigurat, de pildă, o bună parte din succesul lui Dickens printre contemporanii săi, apropie din nou scrisul de citit prin coincidenţa fizică a celui solicitat şi dă astfel iluzia publicului că participă direct la re-conceperea unei opere.

Meritul principal al lucrării lui Alberto Manguel nu este cel al sistematizării; mai multe *istorisiri* alcătuiesc totuşi o *istorie,* chiar dacă povestirea se fragmentează de mai multe ori în jurul cărţii ca obiect, al cititorului, al autorului de carte, al spaţiului de depozitare sau de lectură. Chiar titlurile alese semnalează bruşte schimbări de perspectivă – *Forma cărţii*, *Lecturi interzise*, *Traducătorul ca cititor*, *Nebunul cărţilor* – contrariind poate aşteptările celor care şi-ar dori un parcurs ordonat cronologic, o *naraţiune istorică*. Autorul mizează însă pe adevărul cărţii sale, pe forţa în sine a lecturii şi pe dorinţa fiecărui cititor de a-şi oferi textul care îi lipseşte.

Cătălina Mihalache

IPOSTAZELE SCRISULUI*

Lucrarea de față finalizează nişte eforturi începute în 1968, sub îndrumarea unor mari nume ale istoriografiei franceze: Pierre Chaunu, Lucien Febvre, Michel de Certeau. Ajutorul lor a fost indispensabil autorului dacă ținem cont că realizarea unei cărți despre istoria şi funcțiile scrisului constituie una din cele mai mari aventuri ale profesiei noastre. A glosa în mod pertinent despre acest mod de comunicare, începând cu originile lui sumeriene şi terminând cu zilele noastre, poate dezamăgi, recunoaşte Henri-Jean Martin, atât specialiştii dornici de amănunte cât şi iubitorii istoriei de popularizare. S-a lăsat însă fascinat de acele schimbări mentale pe care evoluția scrisurilor, a cărților şi cuvântului imprimat a evidențiat-o mult mai clar decât alte fenomene, instituții sau practici (moartea, munca, educația, timpul, sexualitatea).

Toate întrebările care reieşeau din această provocare puteau primi răspuns în măsura în care Martin apela la una din cele două metode de lucru avute la dispoziție: prima se mai numeşte şi studiu de caz, din care se extrag, riscând însă, concluzii cu valabilitate mai largă; a doua ar fi sinteza şi a fost preferată de autor în ciuda neîncrederii actuale în asemenea abordări.

Principala ipoteză de lucru a lui Henri-Jean Martin a fost aceea că scrisul, imprimat ori nu, funcționează, de când s-a născut, ca instrument de putere, dând unor categorii specializate (scribii antici, grămăticii cancelariilor medievale, secretarii secolului XX) posibilitate de a influența, prin însăşi actul redactării, anumite decizii şi mai ales punerea lor în aplicare. Altfel spus, îşi propune să surprindă mereu maniera destul de personală prin care măruntul funcționar punea uneori pe papirus, pergament sau hârtie hotărârile superiorilor săi, tinzând, involunar ori nu, să li se substituie. Ca exercițiu de putere, scrisul crea, grație retoricii, realități poate inexistente, dar greu de contestat din pricina uriaşului prestigiu simbolic pe care ştiința de carte îl avea mai ales în vremurile dominate de analfabetism.

În concepția lui Henri-Jean Martin, scrisul este un bun indicator al modalităților prin care grupări concurente dintr-o societate îşi dispută competențele culturale, transmițându-ne nouă, istoricilor, informații prețioase despre evoluția unor sensibilități, reprezentări şi gusturi. Oarecum surprinzător, el deduce însă, sub influența studiilor despre istoria lecturii, necesitatea de a-şi reorienta ancheta, interesându-se mai mult de receptori şi mai puțin de emițătorii cuvântului scris. De altfel, unul din obiectivele istoriei culturale, căreia i se subsumează şi demersul lui Henri-Jean Martin, este acela de a demonstra că modalitățile publice şi private de a citi produc modificări substanțiale chiar şi în felul cum sunt scrise ori pricepute textele. În această ordine de idei, autorul încearcă să se despartă de perspectivele economice asupra istoriei cărții şi de analizele dedicate exclusiv sondării mediilor sociale din care se recrutau autorii şi cititorii, concentrându-şi atenția pe relațiile oarecum personalizate dintre cititori şi cărțile lor, pe modul cum aceste relații erau marcate de instrucția, ideologia, psihologia şi de experiența de viață a individului. Ținând cont de atâtea trăsături particularizante, autorul descoperă, oarecum previzibil, multe tipuri de scriere şi de lectură, fiecare cu actorii săi şi cu un context istoric aparte. Simpla parcurgere a cuprinsului este o bună mărturie în acest sens.

Receptarea unui text este condiționată şi de forma în care respectivul text ne este prezentat. De aceea, Martin îl priveşte ca document în sine, căutând să surprindă:

* Henri-Jean Martin, *Histoire et pouvoirs de l'écrit*, Paris, Albin Michel, 1996, 536 p.

a) numeroasele prefaceri produse de-a lungul timpului în tehnica scrierii şi în suporturile pe care aceasta era oferită destinatarilor; b) în ce măsură maniera de a scrie traduce ceva din logica şi din felul de raţiona al unei epoci; c) semnificaţiile sociale date lecturii; d) etapele trecerii de la cultura orală la aceea scrisă, dar şi momentele de recrudescenţă ale celei dintâi.

Referindu-se la scris, la carte, la tipărituri, la presă sau pur şi simplu la epistole, autorul are în vedere calitatea lor de repere în timp şi spaţiu, putinţa de a ne conserva gândurile, de a le transmite mai departe, indiferent de ceea ce posteritatea vrea să înţeleagă din ele. Mereu le-am încărcat cu nişte înţelesuri anume, în aşa fel încât ele să ne înapoieze, la nevoie, ceva din noi înşine, să ne dea şansa de a ne acomoda mai bine cu trecutul nostru, cu mediul social. Volumul insistă asupra practicilor sociale aferente diferitelor tipuri de scriere şi mai ales asupra reprezentărilor integrate acestor practici: scrierea ca înşiruire a unor rune secrete, manuscrisele pictate din scriptoriile medievale, în cuprinsul cărora imaginea concura cu textul, cărţile cu valoare de ctitorie, cărţile-amuletă, cu puteri miraculoase, cărţile-artizanat, cărţile ca produs de serie, trăirea romanelor istorice sau a foiletoanelor ca istorii reale, lectura cu voce tare şi cititul în tăcere, capacităţile de simbolizare şi puterea de convingere pe care fiecare în parte ori toate la un loc le-au deţinut într-o societate dată.

Gabriel Leanca

ISTORIA DIN GHIOZDAN*

Acest volum reuneşte mai multe lucrări prezentate şi publicate în ultimii ani de autoare cu prilejul reuniunilor internaţionale şi proiectelor dedicate, în general, valenţelor identitar-civice ale învăţământului istoric în contextul est-european postcomunist. Sunt preocupări care continuă firesc şi binevenit studiile similare dedicate modernităţii româneşti, cel mai cunoscut dintre ele fiind *Între bunul creştin şi bravul român. Rolul şcolii primare în construirea identităţii naţionale româneşti (1831-1878)*, apărut la Iaşi în 1999.

Istoria recentă este însă un teritoriu mult mai exigent cu exploratorii săi, cerând mai mult curaj, abilitate în identificarea şi exploatarea surselor, dar mai ales justa raportare la susceptibilităţile şi controversele momentului. Chestionând resorturile polemicilor din anii ’90, autoarea sistematizează dilemele începutului – istoria românilor sau istoria României, istorie naţională sau „istorie integrată“ – şi sfârşitul surprinzător de zgomotos al acestui deceniu („scandalul“ manualului Sigma). Această ultimă polemică a făcut obiectul unui studiu foarte documentat: *Între naţionalism şi europenism sau două concepte şi pantoful Cenuşăresei*. Câteva remarci triste despre dezbaterea din jurul manualelor şcolare şi a istoriei naţionale în România, în care degringolada şi agresivitatea apariţiilor publice din toamna anului 1999 sunt „disciplinate“ într-o analiză foarte pertinentă despre ierarhii, decizii politice, mass-media, memorii colective, orgolii şi frustrări mai mult sau mai puţin „de specialitate“. Atentă la detaliile conjuncturale şi la reprezentările de durată, autoarea îşi distribuie cu precizie informaţia şi propriile judecăţi, într-un stil alert şi fără eufemisme, surprinzând cu acuitate spaima de istorie

* Mirela Luminiţa Murgescu, *Istoria din ghiozdan: memorie şi manuale şcolare în România anilor 1990*, Bucureşti, Editura Dominor, 2004, 191 p.

recentă, de lectură şi de trecut care domină şi acum spiritele. Evaluarea consecinţelor rămâne deschisă, depăşind simpla distribuţie a participanţilor în două tabere, conservator-autoritară şi pluralist-înnoitoare.

Toate titlurile propuse gravitează în jurul observaţiei, deranjante fără îndoială, că „o bună parte a populaţiei, şi chiar intelectuali şi istorici consacraţi, percep identitatea într-un mod extrem de demodat şi învechit, ca pe un dat, într-un anume fel obiectiv şi etern, şi nu ca pe un construct social în permanentă mişcare şi evoluţie". Identitatea ar putea fi aici, la fel de bine, înlocuită cu istoriografie, sau, pur şi simplu, cu lecţia de istorie. Deşi tonul este combativ, autoarea insistă că „aceste texte nu au fost scrise la origine ca o critică, chiar dacă la o primă lectură ar putea să pară aşa", situându-şi constant observaţiile într-un cadru comparativ european şi căutând mereu precedentele istorice.

Mirela Luminiţa-Murgescu şi-a propus nu atât o istorie cât mai ales o „radiografie a memoriei istorice româneşti aşa cum rezultă din manualele de istorie". În realitate, nu doar manualele ci şi autorii/utilizatorii lor sunt vizaţi în acest demers, cadrele instituţionale, valorile sociale şi mizele politicilor educaţionale implicate în „construirea unor afecte şi reprezentări despre trecut". Iar manualele nu sunt doar de istorie, ci şi de geografie, educaţie civică, literatură, care conţin de obicei mesaje identitare mult mai puternice prin simplitatea şi perseverenţa lor. Urmărind valorile şi exemplaritățile propuse, autoarea selectează argumentări cronologice, insistând pe relaţionarea românilor cu spaţiul geografic propriu, panteonul şcolar, informaţia despre minorităţi, dar şi „istoria condensată în coperte". Este o analiză „de pionerat", încă prea puţin exersată la noi dar promovată de instituţii precum „Georg Eckert Institute for Internationale Textbook Research" din Braunschweig sau recent înfiinţatul Center for Democracy and Reconciliation in Southeast Europe, cu sediul la Tesalonik.

Cătălina Mihalache

DIN TRECUTUL LECTURII*

Istoria cărţii şi a lecturii constituie direcţii de investigaţie sistematic explorate de istoriografia occidentală. Sinteza acestor preocupări şi-a găsit reflectarea într-un volum colectiv coordonat de doi dintre cei mai importanţi cercetători ai domeniului; Guglielmo Cavallo, istoric şi filolog cu preocupări relative la istoria cărţii de la Antichitate la Renaştere (*Libri e lettori nel Medioevo*, 1989; *Le biblioteche nel mondo antico e medievale*, 1989; *Libri e lettori nel mondo bizantino*, 1990; *Libri, editori e pubblico nel mondo antico*, 1992), şi Roger Chartier, istoric cunoscut datorită analizelor sale privitoare la emergenţa textelor în lumea modernă (*Livres bleus et lectures populaires*, în *Histoire de l'edition française*, sous la direction de H.-J. Martin et R. Chartier, tome II: *Le livre triomphant. 1660-1830*, 1984, şi volumul care reuneşte principalele sale studii, recent tradus în limba română sub titlul *Lecturi şi cititori în Franţa Vechiului Regim*, 1997).

Iniţiativele menite să reunească într-un cadru tematic unitar contribuţiile unor autori cu preocupări similare reprezintă o practică deja omologată de spaţiul istoriografic occidental. Miza esenţială a unor astfel de întreprinderi constă în identificarea ideilor directoare în funcţie de care pot fi stabilite coordonatele metodologice şi conceptuale susceptibile de a fi aplicate tuturor analizelor. În cazul volumului care face

* Guglielmo Cavallo et Roger Chartier (sous la direction), *Histoire de la lecture dans le monde occidental*, Paris, Édition du Seuil, 2001, 587 p.

obiectul acestei prezentări, coerența abordării are la bază o raportare sistematică la pluralitatea palierelor lecturii. Astfel, varietatea impresionantă a publicului cititor presupune tipuri diverse de acces la text marcând totodată distanța dintre mesajul transmis de autori şi maniera de comprehensiune specifică fiecărui mediu de receptare în parte. De asemenea, cercetările punctuale avansate în fiecare capitol oglindesc relația de interdependență statuată între creator şi receptor. Din acest punct de vedere este evident că textele îşi dezvăluie semnificațiile în funcție de publicul care le asimilează. Sub raport metodologic, autorii propun interpretări de factură antropologică, făcând trimitere la mediul social şi la ambianța culturală specifice fiecărui grup de cititori. Caracterul interşanjabil al acestor medii exercită o înrâurire fundamentală asupra modalităților de acces la text, astfel încât lectura nu constituie doar o practică în sine, ci trebuie raportată la gesturi, spații şi obiceiuri.

Obiectivul fundamental al lucrării este acela de a reconstitui modalitățile de asimilare a cărții în societatea occidentală începând cu antichitatea. Astfel, repertoriul tematic se deschide cu o analiză privitoare la „inventarea“ lecturii în Grecia arhaică şi clasică (Jesper Svenbro), investighează tipurile de raportare la text care au caracterizat lumea romană (Guglielmo Cavallo), lectura specifică monahismului medieval timpuriu (Malcolm Parkes), modelul impus de scolastică (Jacqueline Hamesse) şi valoarea actului lecturii în ultimele secole ale Evului Mediu (Paul Saenger). Cultura scrisă vehiculată de minoritari face de asemenea obiectul unui capitolul distinct consacrat lecturii în comunitățile iudaice din Europa occidentală în Evul Mediu (Robert Bonfil). Tranziția spre modernitate este urmărită în secvențele consacrate modelului umanist de lectură (Anthony Grafton), elementelor specifice Reformei protestante (Jean-François Gilmont), dar şi restructurărilor produse în contextul Contra-Reformei (Dominique Julia). O analiză specială este dedicată practicilor lecturii şi materialelor vehiculate la nivelul culturii populare, de la etosul renaşcentist la cel clasicist (Roger Chartier). Următorul capitol debutează cu o reflecție consacrată revoluției produse în sfera receptării cuvântului scris la sfârşitul secolului XVIII (Reinhard Wittmann) şi este continuat cu o discuție privitoare la noii cititori ai secolului XIX: femei, copii, muncitori (Martyn Lyons), pentru ca volumul să se încheie cu o reflecției asupra avatarurilor generalizării lecturii (Armando Petrucci).

O provocare constantă o reprezintă stabilirea unei distincții între „lumea textului“ şi „lumea cititorului“, după definiția propusă de Paul Ricoeur pentru cele două spații de interacțiune ale culturii scrise. Astfel, raportarea la producția livrescă depinde de competența lectorului, fapt care pune în evidență contrastele între indivizii familiarizați cu practicile lecturii şi cei pentru care întâlnirea cu cartea este pasageră. De aici necesitatea unei istorii a trend-urilor mentale care au animat utilizarea scrisului şi au determinat posibilitățile de înțelegere specifice diverselor epoci şi spații de receptare. Astfel, cartea a reprezentat o prezență inegală la nivelul grupurilor sociale, ceea ce evidențiază contrastele majore care au opus, pe durata lungă, diferitele tipuri de raportare la text.

Demersul de față poate fi considerat o provocarea istoriografică de mare amploare datorită complexității subiectului propus şi a dificultăților metodologice şi conceptuale la care a trebuit să răspundă. Cu toate acestea, arhitectura suplă a volumului şi coerența interpretărilor constituie sugestii convingătoare pentru întreprinderile colective întreprinse în spațiul istoriografic românesc.

Bogdan-Petru Maleon

DESPRE JUBILAȚIA LECTURII*

Din pleiada şaizecistă, Matei Călinescu s-a impus, aparent fără obstacole, printre cei dintâi, angajat la un proiect cu dublă față: una literară, poetică, iute consemnată ca eveniment notabil; alta critică, estetică, de teorie a unui domeniu care începea să se deschidă spre noile achiziții din lumea apuseană, într-un moment când şi societatea noastră cunoştea o scurtă, dar salutară, deschidere. A fost un moment de care „literații" au ştiut să profite mai mult decât alte categorii din sfera „umanioarelor", atât de afectată în deceniul anterior. Fapt explicabil, cumva, deoarece literații operau cu simboluri, metafore, subtexte mai greu de sesizat şi care puteau fi până la urmă admise de cenzură. Mai greu, dacă nu imposibil, era pentru istorici, al căror discurs intra mai direct în strategia de legitimare a sistemului. Literații au profitat în fel şi chip, spre lauda lor, creând o breşă pe care sistemul n-a mai fost în măsură să o elimine, în pofida străduinților de mai târziu. Ca într-o cunoscută reflecție clasică, cei atenți la vântul bun, au putut naviga mai cu folos, pe când neatenții, ghinioniştii, pentru a nu mai vorbi de adversarii (reali sau imaginari) ai regimului au fost siliți „să plutească în ape joase şi la strâmtoare".

Matei Călinescu a fost nu numai atent la bătaia vântului (V. Bukoski a făcut din „schimbarea vântului" o metaforă pentru autobiografia sa romanescă) ci totodată sensibil la noile provocări din domeniul ales, ca şi Sorin Alexandrescu sau Gelu Ionescu, dintre comilitonii cu destin analog, ceea ce i-a adus aproape instantaneu prețuirea breslei, notorietatea şi o bursă UNESCO în Anglia şi Franța, decisivă pentru biografia sa. Născut la 15 iunie 1934, el a parcurs un traseu destul de obişnuit în epocă (asistent, apoi lector la catedra de literatură universală, redactor la „Gazeta literară", „Viața românească" etc.), publicând într-o cadență unică poezie (*Semn*, 1968; *Versuri*, 1970; *Umbre pe apă*, 1972) şi proză (*Viața şi opiniile lui Zacharias Lichter*, 1969), dar s-a desprins iute de „pluton", prin amplitudinea, temeinicia, echilibrul, eleganța demersurilor sale. Dacă *Titanul şi geniul în poezia lui Eminescu* (1964, an fast, când Eugen Simion publica un volum privitor la *Proza lui Eminescu*) privea un demers recuperator, după o lungă „injustiție" la adresa poetului, următoarele cărți fixau deja repere pentru un discurs mai amplu, relativ la modernitatea literară. Titlurile cu tentă cenuşie, afectând parcă neutralitatea (*Aspecte literare*, 1965; *Eseuri critice*, 1967 etc.) nu-l pot amăgi pe lectorul avizat. Ele țineau de un program şi configurau, pas cu pas, un proiect care s-a vădit viager.

Marea temă studiată mereu de Matei Călinescu este modernitatea, deşi nu a ezitat (era însă un reper util) să se ocupe de *Clasicismul european* (1971) şi alte chestiuni de interes istorico-literar, estetic, filozofic. *Eseuri despre literatura modernă* (1970), *Conceptul modern de poezie: de la romantism la avangardă* (1972), *Fragmentarium* (1973) indică nu numai o direcție tematică, dar şi un ritm de afirmare într-un peisaj cultural devenit sensibil la asemenea oferte. Este direcția urmată şi după stabilirea în Occident, unde avea să aprofundeze aceeaşi temă, în *Fețele modernității: avangardă, decadență, kitsch* (1977), reluată mai amplu în *Cinci fețe ale modernității: modernism, avangardă, decadență, kitsch, postmodernism* (1987), volum în care autorul îşi extindea analiza până în zilele noastre.

De la *premodern* la *postmodernitate* cu analize sistematice şi secvențiale, autorul a extins, adâncit şi nuanțat mereu o temă inevitabilă în orice tentativă de a explica lumea

* Matei Călinescu, *A citi, a reciti. Către o poetică a (re)lecturii*, Iaşi, Polirom, 2003, 405 p.

modernă, cu spirtul, evoluția, tipologiile ei atât de diverse şi contradictorii. Împreună cu D.W. Fokkema a coordonat un volum colectiv (*Explorând postmodernismul*, 1988), iar pe cont propriu *Relectura* (1993), care încheia oarecum un demers inițiat cu un sfert de veac înainte. Spuneam *oarecum*, fiindcă în acelaşi timp, Matei Călinescu a continuat să se ocupe de problematica modernității şi în cele mai insolite forme, precum *dialogul* cu Ion Vianu (1994) sau volumul de „amintiri, lecturi, reflecții" despre Ioan P. Culianu şi Mircea Eliade (2002). Toate implică un studiu atent şi comprehensiv, început în țară şi extins mereu în mediul academic din Statele Unite. Identitatea, specificul, relația cu celălalt, lumea imaginarului intrau nu mai puțin în proiectul său, dezvoltat şi în texte mai puțin extinse, publicate în revuistica de la noi sau din alte părți ale lumii.

Rereading a văzut de curând lumina tiparului şi la noi, sub titlul: *A citi, a reciti. Către o poetică a (re)lecturii*, la Editura Polirom (2003, 405 p.), sporind astfel seria *Litere* cu un text de referință, după cele subscrise de Paul Cornea, Adrian Marino, Dan Horia Mazilu, Nicolae Manolescu, Dan Mănucă, Liviu Papadima, Monica Spiridon etc. Primul din serie, Paul Cornea, semna chiar o *Introducere în teoria lecturii*, admirabilă, făcând parcă pandant cu *A citi, a reciti*. *Teoria* celui dintâi şi *poetica* ultimului stau pesemne într-o bună relație, solidare cu un anume tip de reflecție asupra domeniului.

Prefațându-şi cartea, în versiunea românească, Matei Călinescu subliniază faptul că atribuie *lecturii* şi *relecturii* un sens temporal, atent însă şi la raportul acestuia cu forma spațială şi la subtextul inerent autobiografic. „Pe tot parcursul acestui studiu – explică autorul – mă concentrez asupra citirii şi recitirii ca procese, ca activități dependente de timp, ca explorări, ca vizitări şi (poate nostalgice) revizitări ale textelor, cu plimbări prin păduri textuale, excursii de plăcere, hoinăreli sau pelerinaje. Din punctul de vedere adoptat aici, interpretările trebuie considerate mijloace pentru atingerea unui scop, acest scop fiind continuarea lecturii, extinderea ei în relectură şi în scris şi în rescris. Aici nu citesc sau recitesc pentru a interpreta; interpretez (printre multe alte activități) pentru a citi, a reciti şi a înțelege recitirea. /Distincția dintre citire şi recitire, care pare atât de evidentă pe plan empiric şi pragmatic, este, pe plan teoretic, pe cât de inevitabilă, tot pe atât de imposibil de susținut. Strategia mea constă în a recunoaşte această imposibilitate (cu un mare număr de exemple specifice şi în termeni analitici cât se poate de precişi), şi a profita, în acelaşi timp, din punct de vedere critic, de inevitabilitatea distincției, de necesitatea de a reafirma (în pofida tuturor aporiilor) şi de intuițiile adesea paradoxale privind procesul lecturii cărora le poate da ființă o astfel de reafirmare./ Orice act critic, bun sau rău, inteligent sau obtuz, lămuritor sau opacizant, impresionist sau sistematic, pre-structuralist sau post-structuralist, presupune (re)citire, chiar dacă n-o ştie".

Am reprodus acest lung pasaj de pe coperta cărții fiindcă el rezumă cel mai bine finalitatea demersului, dar şi spre a ilustra succint un tip de discurs ce privilegiază analiza conceptuală, observația psihologică, reflecția de sine, „ideile şi temele profunde ale cărții" stând într-un raport intim cu „sensul ei ascuns autobiografic" (p. 13).

Pe frontispiciu, autorul a pus câteva reflecții despre recitire luate din Schopenhauer, Wittgenstein, Camus, Nabokov, Perec, spre a sugera oarecum multitudinea de perspective, complexitatea lor, afinitățile. Analiza unor „modele de lectură" o începe însă cu Borges. „Întotdeauna recitesc mai curând decât să citesc", mărturisea autorul lui *El Aleph*, a cărui (re)citire sugerează reflecții dintre cele mai subtile, conturând un orizont al lecturii asociative, nesfârşite. Citim diacronic, recitim sincronic, conchide autorul, în alt capitol, atent la nevoia unei cunoaşteri simultane, „spațiale", a întregului. Ceea ce el numeşte „paradoxul lui Nabokov" rezumă, în fond, mai toată analiza: „nu poți citi o carte, o poți doar reciti" (p. 34), fiindcă numai prin recitire se ajunge la

asimilarea sintetică a mesajului, diacronia devine sincronie, sursă de nelinişti creatoare, în sensul unei interogații fără capăt.

În definitiv, ce, cum şi de ce (re)citim? Putem decodifica oare mesajele? Întrebări inevitabile, ca şi acelea pe care autorul le-a diseminat de-a lungul discursului său: „Cum se maschează semnificația în text? Care este relația dintre înțelesul latent, ascuns, şi înțelesul ostentativ, înşelător? Cum poate descifra un *outsider* înțelesul tăinuit?" Chestiuni multiplicabile la nesfârşit, ca în mai toată cartea lui Matei Călinescu, nutrită ea însăşi din interogațiile şi îndoielile altora, asumate ca experiențe productive.

Ca şi în reflecția proustiană despre lectură ca citire a sinelui, „cititorul postulat în paginile acestea – ni se spune la urmă – este invitat să mediteze, în aceeaşi modalitate generală a lecturii sinelui, dar cu accentul pe experiențele-i *literare* proprii – la una dintre posibilitățile majore, deşi des ignorate, deschise de lectură: actul (re)citirii şi epifaniile sale" (p. 294).

La un deceniu după ediția princeps, *A citi, a reciti* se prezintă acum în frumoasă haină românească, lucrată atent de Virgil Stanciu, şi în deplină acuratețe editorială, asigurată de Dan Petrescu, „mare cititor cu lupa şi scalpelul", cum îl prezintă autorul însuşi, a cărui competență în universul lecturii se vădeşte admirabilă şi incitantă, sursă – la rândul ei – de tensiuni creatoare. Introducându-ne cu grație în acest univers, Matei Călinescu invită pe oricine să reia pe cont propriu aventura de la capăt, convins că, în fond, „sfârşitul e locul de unde pornim". Nu e simplu paradox, însuşit de la un spirit afin, ci o idee adâncă, la care merită să revenim cu obstinație metodică.

Alexandru Zub